

нового воспитательного идеала и подчеркнута основная роль государства и государственного строя в этом процессе. Автором работы указаны недостатки, которые способствовали торможению становления нового воспитательного идеала на протяжении исследуемого часового периода и акцентированы условия, которые помогли внедрять его в практику работы образовательных учреждений.

Ключевые слова: воспитательный идеал, возрождение польской государственности, преимущества, недостатки, рекомендации.

Лешек Солярчик (Leszek Solarczyk) – магістр, викладач кафедри педагогіки Жешувського університету (м. Жешув, Польща). E-mail: leszeksolarczyk52@wp.pl

Leszek Solarczyk – Master, lecturer of Pedagogy Chair, Rzeszow University (Rzeszow, Poland). E-mail: leszeksolarczyk52@wp.pl

УДК 371.487+82 +024.5:616+378:024.5:616

ХУДОЖНЯ ЛІТЕРАТУРА ЯК ЗАСІБ ЗАПОБІГАННЯ СКОЄННЯ СУЇЦИДУ

М. В. Ткаченко

У статті розглядається суїцид як поняття, його причини і запобіжні міри. На основі аналізу літературних джерел виявлено десять основних причин скоєння суїциду. Запропоновано список творів світової та вітчизняної художньої літератури як засіб запобігання скоєння суїциду. Розроблено список художніх творів, пов'язаних із основними причинами скоєння самогубства. Також розглянуто «ефект Вертера» як можливий побічний ефект від прочитання певної художньої літератури, або від ознайомлення із історією життєвого шляху письменників, що закінчили життя самогубством (так і будь-яких відомих особистостей у цілому).

Ключові слова: суїцид, смисложиттєві цінності, цінність життя, «благоговіння перед життям», бібліотерапія, ефект Вертера.

Постановка проблеми у загальному вигляді та її зв'язок з важливими науковими та практичними завданнями. Сучасні соціальні, економічні, фінансові, міжособистісні та інші проблеми в Україні стали причиною постійного підвищення рівня смертності через

самогубство. Темп життя сучасної людини часто унеможливило постійне читання художньої літератури, що відокремлює її від знайомства із позитивними прикладами боротьби зі складними життєвими ситуаціями. Отож, існує потреба у популяризації певних художніх творів, сюжет яких буде позитивним чином впливати на свідомість людини та ставати запобіжним заходом проти можливого скоєння самогубства.

Аналіз останніх досліджень і публікацій, у яких започатковано розв'язання даної проблеми і на які спирається автор. Самогубство є відсутністю цінності власного життя. Як зазначає Фесенкова, цінність життя (особливо людського) у системі наших цивілізованих установок сприймається як дещо само собою зрозуміле, що не підлягає ні сумніву, ні обговоренню, і, тим паче, не потребує теоретичного дослідження [9].

Принцип етичного вчення «благоговіння перед життям», введений німецьким філософом-гуманістом Альбертом Швейцером, заснований на «висловленні рівного благоговіння перед життям як по відношенню до моєї волі до життя, так і по відношенню до будь-якої іншої». У своїй доктрині Альберт Швейцер зазначає, що все існує на Землі, як і сама людина, є проявом волі до життя. Згідно зі словами філософа, людина, починаючи замислюватися над таємницею свого життя та його зв'язком із власним життям, вже не може ставитися до свого та оточуючого життя інакше як за принципом «благоговіння перед життям». Швейцер також наполягає на необхідності належного ставлення до життя у будь-яких його проявах, навіть того, що знаходиться на найнижчій межі шкали цінностей [11].

Однак, така проблема як *суїцид*, або самогубство – крайній прояв відсутності цінування власного життя – стає все більш нагальним. *Суїцид* є усвідомленим самовільним позбавленням себе життя.

Сучасні науковці вважають, що до 2020 року число самогубств може зрости в півтора рази. В офіційну статистику самогубств потрапляють тільки явні випадки суїциду, тому кількість реальних самогубств значно перевершує офіційні цифри – вважається, що щорічно в світі кінчають із собою більше 4 млн. людей [10, 13].

На рис. 1 ми бачимо динаміку рівня самогубств в Україні за 1980-2010 роки відповідно до кількості самогубств на кожні 100 тисяч населення країни.

І хоча з середини 90-х років спостерігається падіння кількості самогубств, дані після 2010 року свідчать про їх підвищення.

Рис. 1. Динаміка рівня самогубств в Україні за 1980-2010 роки.

Згідно з даними 2012 року, показники смертності через самогубство в Україні сягнули більше 9 тисяч людей (20 людей на 100 000 за рік), що поставило Україну на десяте місце серед усіх країн світу за кількістю на 100 тисяч осіб [10], тоді як у 2009 році Україна посідала 13 позицію. В той же час, за даними на 2015, на кожні 100 тисяч населення країни приходиться 22 самогубства.

Наразі єдиної класифікації причин скоєння суїциду не існує. Проаналізувавши низку джерел психологічної, психіатричної та соціологічної наукової літератури, ми виявили наступні основні причини самогубств:

- сімейні конфлікти та розлучення [12];
- невдачі на роботі або навчанні [12];
- самотність та брак уваги та турботи з боку оточуючих [12];
- згвалтування, фізичні знущання, побої [12];
- втома від життя, відсутність інтересу та мети життя [12];
- грошові збитки [12];
- нещасливе кохання [7];
- смерть або втрата близької людини [7];
- невдалий соціальний досвід (випадіння із соціальної групи, втрата роботи, крах кар'єри тощо) [7];

– важке соматичне захворювання та/або спотворюючий дефект [7];
Існують також інші, менш поширені, причини скоєння самогубства.

Формулювання цілей статті. За наявності однієї або декількох причин самогубства одним із сильних факторів його скоєння може бути відсутність близького прикладу (серед друзів, знайомих, родичів тощо) того, як боротися із проблемою, не вдаючись до таких радикальних мір. Невичерпним джерелом таких прикладів може стати художня література. Тому метою статті є аналіз літературних творів, які впливають на духовний стан людини і запобігають скоєнню самогубства. Такий спосіб використання літератури називається *бібліотерапією*.

Виклад основного матеріалу дослідження з повним обґрунтуванням отриманих наукових результатів. *Бібліотерапія* – це лікувальний вплив на психіку хворої людини за допомогою спеціально підібраних книг («спрямоване читання»).

У більш широкому розумінні, бібліотерапія є використанням книг, відібраних на основі вмісту в запланованій програмі читання, призначений для полегшення відновлення пацієнтів, які страждають від психічних захворювань або емоційного розладу.

До головних завдань бібліотерапії відносять наступні:

- відключення від дійсної неприємної психологічної ситуації;
- пошук ідеалу поведінки у конкретних ситуаціях;
- деактуалізація та зміна життєвих цінностей;
- сприяння налагодженню контакту з близькими людьми через приклад поведінки;
- розвиток позитивного мислення;
- інші завдання.

При виконанні вищезазначених завдань, бібліотерапія здатна попереджувати самогубства. І хоча існує ряд творів, що не є художніми – методична, документальна література тощо – пов'язаних із запобіганням скоєння самогубства, для дослідження було обрано саме художню літературу. Причиною цього є те, що саме художня література наповнена образами та прикладами, здатними максимально сильно впливати на свідомість людини.

Як вже зазначалося, показники кількості українців, що читають художню літературу, є невтішними. На рис. 2 та рис. 3 ми бачимо дані соціологічного дослідження компанії «Research & Branding Group» 2013 року «Як читають книги в Україні» [8].

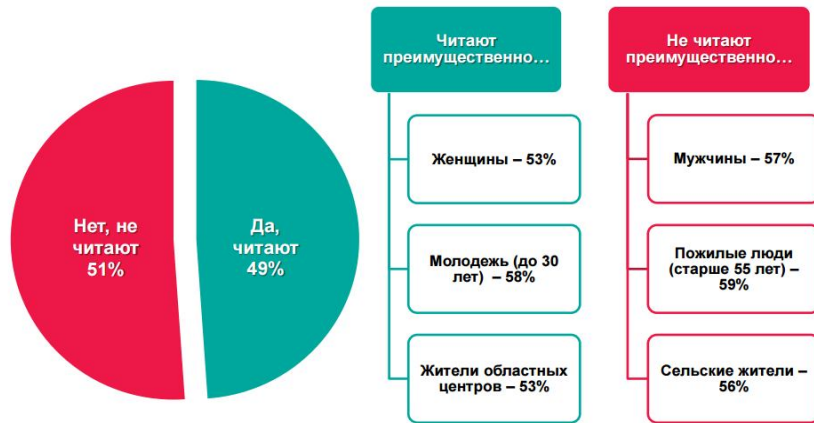

Рис. 2. Соціологічні дослідження: чи читають українці книги

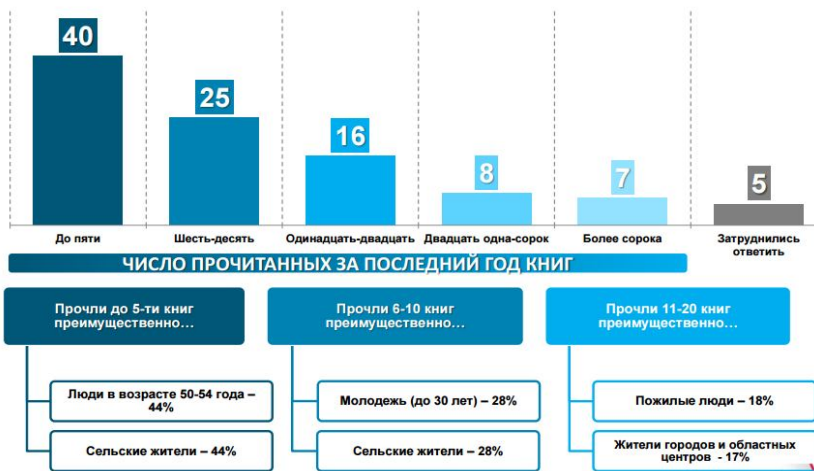

Рис. 3. Аналіз кількості прочитаних книг українцями

Твори світової художньої літератури повні прикладів боротьби людини з різними силами (природою, іншою людиною, обставинами тощо) задля збереження власного життя. Такі приклади є поштовхом для читача ставити цінність власного життя на одне з передуючих місць у власній системі життєвих цінностей.

При виборі художніх творів, які мають сприяти позитивному мисленню та в подальшому запобігти думкам про самогубство, ми користувалися методичними вказівками професора Університету Масачусетса – Маші Кабаков-Рудман. На думку Рудман, при виборі творів треба керуватися наступними критеріями:

- твір має бути добре написаним та відповідати рівню розвитку людини. Так як серед самогубців є представники різного віку, треба враховувати готовність до прочитання певної літератури;
- твір повинен мати сюжет, що є реалістичним та спирається на певний життєвий досвід;
- презентувати чесну перспективу розвитку подій для героїв;
- розповідати про різносторонніх персонажів;
- презентувати потенційні протиріччя;
- пропонувати ситуації, які генерують справжній ентузіазм у читача [18].

Ще одним серед даних критеріїв може бути критерій Лозової [6] – максимальна схожість ситуації у книзі та ситуації, в якій знаходиться читач (або хворий).

Прикладом незламного борця за власне життя є як ліричні герої, так і сама особистість легендарної української поетеси та письменниці Лесі Українки, що, будучи прикутою до ліжка тяжкою формою туберкульозу, знаходила в собі сили на такі рядки:

*Ні, я жива, я вічно буду жити,
Я маю в серці те, що не вмира [5].*

Іншим прикладом волі людини до життя є головний герой оповідання «Жага до життя» американського письменника Джека Лондона. У боротьбі з холодом та голодом людина на своєму шляху зустрічає такого ж кволого вовка. І у боротьбі за життя власними зубами перегризає вовку горло. «І поки вовк кволо пручався, а рука кволо тримала його за щелепу, друга рука поволі простягнулась і схопила зв'язку. Хвилини через п'ять чоловік усією своєю вагою навалився на вовка. Але рукам бракувало сили задушити його. Тоді він притиснувся обличчям до вовчої горлянки, намагаючись її прокусити. Рот забився шерстю. Минуло півгодини, і чоловік відчув, як у горло потік теплий струмочок. Кров зовсім йому не смакувала. Він ковтав її, немов розтоплений свинець, насилу долаючи огиду. Потім він перекинувся на спину й заснув» [3].

Оповідання-притча американського письменника Річарда Баха «Чайка на ім'я Джонатан Лівінгстон» (1970 рік) оповідає про чайку, яка осягала мистецтво польоту, ставлячись до нього не як до способу видобутку їжі, а як до сенсу існування. Чайка на ім'я Джонатан Лівінгстон присвячувала весь свій час навчанню польотам. Зграя, в якій був Джонатан, не зрозуміла його ставлення до польоту, і Лівінгстон виявився вигнанцем. Тому, в цьому оповіданні ідеться не лише про пошуки сенсу життя, а і про випадення з соціальної групи, що є двома з основних причин самогубства. Однак, Джонатан не здався. Він полетів далеко від зграї, осягаючи мистецтво польоту. Книга оповідає про досягнення життєвої мети і боротьбу людини за своє щастя [12].

Ще один приклад книги про пошуки сенсу життя – притча бразильського письменника Пауло Коельо «Алхімік». Головний герой книги – пастух із Сантьяго, який живе в Андалусії. Одного разу він побачив сон, який вавив його піти до єгипетських пірамід, щоб знайти скарб. Сантьяго продає своїх овець і пливе в Африку. Він потрапляє в низку пригод, які врешті-решт приводять його до алхіміків. Алхімік вчить його пізнати себе, «душу світу». Він закохується в Фатіму, знаходить скарби і проходить всі випробування, які приготувала йому доля [19].

Твір ірландської письменниці Сесилії Ахерн «P.S. Я тебе люблю» може бути терапевтичним для людей, що переживають смерть близької людини. За сюжетом твору у головної героїні дуже рано помирає чоловік. Після затяжної депресії вона все ж знаходить у собі сили жити далі та займатися улюбленою справою.

Серед книг, рекомендованих для прочитання при наявності такої можливої причини для самогубства, як «важке соматичне захворювання та/або спотворюючий дефект», можна виділити книгу сучасного американського письменника Джона Гріна «Винні Зірки», опубліковану в 2012 році. Цей роман відноситься до числа книг, що пробуджують різнобічні емоції у читача.

Головна героїня роману, Хейзел – 17-річна юна дівчина – ось уже кілька років страждає однією з найбільш важких форм онкологічних захворювань. Дивом їй вдається вижити, але вона назавжди позбавлена здатності самостійно дихати.

Хоча тема хвороби і смерті становить основу для розвитку сюжетної лінії, але, як це не парадоксально, роман весь наповнений життям. «Приречені на смерть» діти не плачуть і не стогнуть, а, як і всі підлітки, люблять, ненавидять, бунтують, ревнують, шукають

можливості для самовираження і самоствердження. На тлі наступаючої смерті нібито гостріше відчувається те почуття життя, яке наповнює їх іоні серця і вибуховими поштовхами вимагає виходу.

Як зазначалося раніше, згідно з методичними вказівками Рудман, література, обрана для бібліотерапії, має бути реалістичною. Роман «Винні зірки» відповідає даному критерію, що виражається у наступних прикладах:

«Світ – це не фабрика по виконанню бажань»; «... В цьому світі ми не можемо вирішувати, принесуть нам біль чи ні, але тільки за нами залишається слово у виборі того, хто це зробить» [2].

Не тільки підлітки, а й більшість дорослих можуть повчитися у цих дітей «дорослості» і життєвої зрілості.

Далі представлений додатковий список художніх творів, які, на думку автора, мають бути рекомендовані для прочитання з ціллю подолання основних можливих причин самогубства:

1. «Кульбабове вино», Рей Бредбері, 1957.
2. «Просто разом», Анна Гавальд, 2007.
3. «Сім секретів успіху. Історія надії», Річард Вебстер, 2003.
4. «Кожен хоче любити», Марк Леві, 2006.
5. «Старий і море», Ернест Хемінгуей, 1951.
6. «Ожинове вино», Джоан Гарріс, 2000.
7. «Іж. Молися. Люби», Елізабет Гілберт, 2006.
8. «Ліки від меланхолії», Рей Бредбері, 1959.
9. «Поки я живу», Джені Даунхем, 2007.
10. «Наївно. Супер», Ерленд Лу, 1996.
11. «Пригоди майора Звягіна», Михайло Веллер, 1991.
12. «Три чашки чая», Грег Мортенсон, 2011.

Одним із побічних ефектів при ознайомленні з художньою літературою або життєвим та творчим шляхом письменників (з популярною культурою та мистецтвом у цілому) при неправильному тлумаченні може виступати так званий *ефект Вертера*. Згідно з дослідженням Девіда Філіпса 1974 року, *ефект Вертера* – масова хвиля наслідуваних самогубств, які відбуваються після самогубства, широко висвітленого телебаченням або іншими ЗМІ, а також під впливом самогубства відомої людини чи вигаданого персонажу, наприклад, героя книги, фільму тощо [16].

Раніше у нашій статті розглядався приклад оповідання Джека Лондона «Жага до життя», що є одним із прикладів боротьби літературного героя за збереження власного життя. Однак, із історії

життя письменника Джека Лондона відомо, що сам він покінчив життя самогубством, прийнявши смертельну дозу снодійної речовини (це є офіційною, але неостаточною версією його смерті).

До списку рекомендованої бібліотерапевтичної літератури також входять твори Ернеста Хемінгуей. Однак, сам письменник покінчив життя самогубством, що може бути загрозою виникнення «ефекту Вертера» після прочитання його творів.

Висновки й перспективи подальших розвідок у даному напрямку. Бібліотерапія є потужним інструментом позитивного впливу на свідомість людини для покращення її емоційного стану. У багатьох випадках саме художня література може вплинути на відмову від скоєння самогубства. Для правильного вибору художньої літератури треба враховувати такі фактори, як готовність читача до її прочитання, реалістичність сюжету та описаного в ньому досвіду, різносторонність персонажів, чесність перспективи розвитку подій тощо. Однак, треба також враховувати можливість виникнення «ефекту Вертера» – наслідуваного самогубства за прикладом літературного персонажу, або реальної людини, наприклад, письменника.

Література

1. Ахерн Сесилия. P.S. Я тебя люблю. Роман. – М.: Астрель-СПб, 2006. – 432 с.
2. Грин Дж. Виноваты звезды. Роман. – М.: АСТ, 2013. – 288 с.
3. Джек Лондон. Сборник рассказов «Любовь к жизни» / Лондон Джек. – Тула: Издательство «Приокское книжное издательство», 1981. – 206 с.
4. Козьмо Пауло. Алхимик. – М.: АСТ, 2009. – 224 с.
5. Леся Українка. Зібрання творів у 12 тт. – К.: Наукова думка, 1975. – Т. 1. – 72 с.
6. Лозова О.М. Бібліотерапевтичність тексту очима майбутніх психологів / О.М. Лозова // Психолого-педагогічні засади професійного становлення особистості практичного психолога і соціального педагога в умовах вищої школи. Матеріали всеукр. наук.-практ. конференції. – Тернопіль, 2003 – Ч.ІІ. – С. 103-108.
7. Пелипас В.Е., Стрельникова И.Р. Депрессия и суицид в практике общесоматических лечебных учреждений / В.Е. Пелипас, И.Р. Стрельникова // Лечащий врач. – М.: НИИ нарколога, 1998. – № 6. – С. 26–34.
8. Соціологічне дослідження компанії «Research & Branding Group». Як читають книги в Україні. – 2013: Електронний ресурс. – Режим доступу: http://rb.com.ua/Prezent_2013_press.pdf.
9. Фесенкова Л.И. Жизнь как ценность / Л.И. Фесенкова. – М.: ИФРАН, 2000. – 270 с.
10. Хаустова О.О. Самогубства та побутова смертність в Україні: підсумки 2012

- року (укр.) / О.О. Хаустова // Український Вісник психоневрології. – 2013. – В. 4(77). – Т. 21. – С. 12–18.
11. Швейцер А. Культура и этика / А. Швейцер; перевод с немецкого Н.А. Захарченко, Г.В. Колшанского. – М.: Прогресс, 1973. – 343 с.
 12. Юрьева Л.Н. Клиническая суицидология: Монография / Л.Н. Юрьева. – Днепропетровск: Пороги, 2006. – 472 с. – ISBN 9665257404.
 13. Bach, R. (2012). Jonathan Livingston Seagull, Айрис-Пресс, 2012. – 128 p.
 14. Jalongo, M. (1983). Bibliotherapy: Literature to promote socioemotional growth. The Reading Teacher, 36, 796-802 [EJ 276 258].
 15. Letvin, A. Z. (1996). Literature for children and young adults: Examining Issues of violence and conflict resolution. http://www.civiced.org/bibliography_violence.html [1999, December 12]
 16. Phillips, David P. (1974). The Influence of Suggestion on Suicide: Substantive and Theoretical Implications of the Werther Effect. – American Sociological Review Vol. 39, No. 3 (Jun., 1974), P. 340-354.
 17. Rudman, M. (1993). Books to help children cope with separation and loss: An annotated bibliography (4th edition). New Providence, N.J.: R.R. Bowker.
 18. Rudman, M. (1995). Children's literature: An issues approach (3rd edition). White Plains, NY: Longman.

ХУДОЖЕСТВЕННАЯ ЛИТЕРАТУРА КАК СРЕДСТВО ПРЕДОТВРАЩЕНИЯ СОВЕРШЕНИЯ СУИЦИДА

М. В. Ткаченко

В данной статье рассматривается суицид как понятие, его причины и меры предотвращения. На основе анализа литературных источников и исследований выявлено десять основных причин совершения самоубийства. Предложены произведения отечественной и зарубежной художественной литературы как средство предотвращения совершения самоубийства. Разработан список произведений художественной литературы, связанных с основными причинами совершения самоубийства. Также рассмотрен «эффект Вертера» как возможный побочный эффект от прочтения определенных произведений художественной литературы, или от ознакомления с историей жизненного пути писателей, покончивших жизнь самоубийством (как и любых других известных личностей).

Ключевые слова: суицид, смысложизненные ценности, ценность жизни, «благоговение перед жизнью», эффект Вертера.

FICTION LITERATURE AS A MEANS OF SUICIDE PREVENTION**M. V. Tkachenko**

Suicide as a concept, as well as its reasons and means of prevention have been studied in the article. Based on the analysis of literary resources and researches there have been worked out the ten basic reasons of committing suicide. There has been proposed the list of domestic and foreign fiction literature works as a means of suicide prevention. There has been created a list of literary works connected the basic reasons of committing suicide. Also, there has been studied the concept of «Werther effect» as a possible side effect of reading certain literary works or getting acquainted with curriculum vitae of writers, who have committed suicide (as well as any famous people in general).

Keywords: *suicide, life-meaning values, value of life, «reverence for life», Werther effect.*

Ткаченко Марія Вікторівна – аспірантка кафедри педагогіки Східноукраїнського національного університету ім. Володимира Даля (м. Северодонецьк, Україна). E-mail: MTkachenko@signature-CIS.com

Tkachenko Mariia Viktorivna – graduate student of Pedagogy Department of East Ukraine Volodymyr Dahl National University (Severodonetsk, Ukraine). E-mail: MTkachenko@signature-CIS.com

37.011+37.017]: 133.2

ФЕНОМЕН НООСФЕРНОЇ ЛЮДИНИ У КОНТЕКСТІ ІДЕЇ ВСЕЇДНОСТІ В. І. ВЕРНАДСЬКОГО**Т. Г. Тюріна**

У статті розглянуто проблема єдності людини і світу в історії наукової думки та у ноосферній концепції В.І. Вернадського; розкрито роль і місце людини в інформаційно-енергетичній системній взаємодії «Людина– Суспільство – Земля – Всесвіт»; доведено необхідність зміни свідомості людини та її самовдосконалення на шляху переходу до ноосферного суспільства; охарактеризовано інтегральний образ ноосферної людини; визначено місію освіти у процесі формування людини XXI століття.

Ключові слова: *єдність людини і світу, біосфера, ноосфера, універсум, ноосферне суспільство, духовно-ноосферна революція, нооуманітарні цінності, космопланетарна відповідальність, особистісно-ноосферна взаємодія людини з довкіллям, ноосферна людина XXI століття.*

Постановка проблеми в загальному вигляді та її зв'язок з важливими і практичними завданнями. Проблема виховання ноосферної людини у контексті ідеї всеїдності В.І. Вернадського набула надактуальності у наш час, оскільки глобальна криза, в якій знаходиться сучасне суспільство і, зокрема освіта, є результатом не тільки морально-духовного занепаду людини і людства, але й не усвідомленням людиною себе як органічної складової Світу і як наслідок цього – відсутністю гармонійної взаємодії у системі «Людина – Суспільство – Земля – Всесвіт», порушення світового балансу у світі.

Аналіз останніх досліджень і публікацій, в яких започатковане вирішення даної проблеми і на які спирається автор. Концепція єдності людини і світу має багатовікову історію. Цю проблему досліджували філософи Стародавньої Греції і Риму, східні філософи, а також відомі мислителі і вчені ХХ–ХХІ століття: В. Соловйов, С. Франк, М. Лосський, О. Чижевський, В. Вернадський, М. Федорів, М. Бердяєв, П. Флоренський, Т. де Шарден, Шрі Ауробіндо Гхош, Е. Фром, А. Печчеї, О. Субетто, Н. Маслово, В. Андрущенко, М. Євтух, Г. Шевченко, П. Зеленов, А. Кузнецова, М. Курик, Г. Курмишев, О. Акіменко, А. Данілов тощо.

Виділення раніше не вирішених частин загальної проблеми, котрим присвячується означена стаття. Актуальність означеної проблеми полягає у тому, що на шляху переходу до ноосферного суспільства необхідно особливу увагу приділяти вихованню ноосферної людини ХХІ століття, для якої є характерними прагнення жити у гармонії з собою і світом, а також здатність до особистісно-ноосферної взаємодії з довкіллям. У системі сучасної вищої освіти, на превеликий жаль, не приділяється відповідна увага формуванню людини з ноосферним рівнем свідомості.

Формулювання цілей статті (постановка завдання). Розглянути людину як органічну складову світу, окреслити образ ноосферної людини ХХІ ст. у контексті ноосферної концепції В.І. Вернадського, а також узагальнити і систематизувати існуючі погляди сучасних вчених щодо цієї проблеми.